

YENİ - PLATONCULUKTA İNSAN

Fulya BAYRAKTAR*

Düşünce tarihi boyunca, filozoflar, bilim adamları, sanatçılar, insanı çeşitli açılardan ele almışlar ve bu nedenle de, insan hakkında çeşitli tanımlara, tasavvurlara ve telakkilere sahip olmuşlardır. Bu telakkilerin bir kısmında insan bir eşya gibi görülürken bir kısmında da insanın; «... olan hayvan » biçiminde tanımlandığı görülür. Aristoteles'in (384-322) « insan düşünen bir hayvandır » veya Schopenhauer'in (1788-1860) « insan metafizik bir hayvandır » tanımlarında olduğu gibi. Bu tanımlar, insanın biyolojik varlığının yanısıra, bazı değerleri olduğuna dikkat çekmiştir; Zihnî, ahlaki ve ruhî değerler gibi. Bu anlamda da, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

İnsanı bir eşya gibi görmek veya insanı diğer canlılardan farklı olan taraflarıyla belirlemeye gayret etmek. ... İnsanı şu veya bu biçimlerde anlamlandırmaya çalışmak. ... İşte bu noktada, yani insanı anlamlandırmaya çalıştığımız noktada, onu yalnızca fizikî bir varlık olarak görmüyor, metafizik bir tarafı da olduğunu düşünüyoruz. İnsana böyle bir açıdan bakmak, onu evrende ayrıcalıklı bir yere koyuyor. İnsanın bu metafizik anlamı belirlenmeye çalışılırken, bir de onu, evrenin temeli ve gayesi olarak belirleyen düşünürler var ki işte bu, insanın aldığı en yüksek belirlemedir.

Yeni-Platoncuların, insanı, metafizik anlamda böyle bir yere koyduklarını görüyoruz. Şüphesiz, Yeni-Platoncuların insanla ilgili görüşleri, onların felsefi sistemlerinin bütünüyle ilgilidir. Çünkü, öncelikle varlığa yüklediğiniz anlam, bütün diğer anlam yüklemelerinizi belirler. Özel anlamda, insan varlığına yüklediğiniz anlam ise, bütün değerlerinizi ve yaşama ilkelerinizi belirler. Bu nedenle, bu çalışmamızda, Yeni-Platoncuların insan hakkındaki telakkilerini, onların genel anlamda varlık telakkileri ile birlikte anlamaya gayret edeceğiz. Belirlemelerimizi de, Yeni-Platonculuğun ilk sistem kurucusu olarak bilinen Plotinus (205-270), ve sistemin, kendisinde, en kâmil noktasına ulaştığı söylenen¹ ve Yeni-Platonculuğun son sistemleştiricisi olarak kabul edilen Proclus (412-485) felsefeleri çerçevesinde yapmaya çalışacağız.

* Dr., Araştırma Görevlisi, G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi

¹ Proclus, 'Commentary on Plato's Parmenides', s. ix

Üzerindeki tartışmalar hâlen devam etmekte olan Plotinus'un sisteminin, felsefî ve mistik görünümünü, Plotinus'un insan anlayışı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Bu sistem için, insanla ilgili olarak yapabileceğimiz ilk belirleme; insanın, kavranılır dünya ile duyuşal dünya arasında bir köprü olan, bireysellik ve evrenselliği neredeyse özdeşleştiren «aşk»a sahip olan varlık olduğudur. Burada aşk, insanı, kendisi için iyi olanı aramak üzere harekete geçiren evrensel bir güçtür.² Bu şekilde tinsel bir güç, bizi Bir'e ulaştıran bir rehber olarak karşımıza çıkan aşk, insanı, erdemli insan kılan ve daha sonra da asıl varlıkla birleşmesini ve asıl varlıkta yok olarak, gerçek anlamda varlık olmasını sağlayan güçtür.

Bilindiği gibi Plotinus, ontolojik olarak gerçekten var olanın, «Bir (olan) varlık» olduğunu söyler. Yeni-Platonculuğun, Plotinus'tan sonraki dönemlerinde, bütün belirlemelerin dışında tutulacak olan Bir,³ kendisinden taşarak, sudûr ederek, evreni oluşturur. Ya da, evren, Bir'in sudûr etmesiyle oluşur. Bir'in kendisi, akılsal olmamakla, yani aklın üzerinde olmakla birlikte,⁴ onun ilk kendisini açma biçimi Akıl'dır. Plotinus bu Küllî Akıl'a Nous diyor.⁵ Bu açılımın üçüncü aşaması ise, Ruh'tur. Bu evrensel Ruh, kendisi duyu dünyasına girmeden, bu dünyayı yaratır ve düzenler. Ruhtan taşan bu duyuşal dünya, kökeni kadar olmasa da, kökeninden dolayı, iyidir ve güzeldir.⁶ Bu duyuşal dünyada, Ruh'un, kendisine kadar gelmiş olan sudûru aksettirdiği bireysel ruhlar ise, duyuşal dünyanın gerçek varlıkları olan insan'ı oluştururlar. Burada Ruh'un bedenle buluşması, bir değer düşüşü değildir. Eğer böyle olsa idi, Ruh kendisini açamazdı, zira kendini açması, geri dönüp, kökenini temaşa etmesinin bir sonucudur. Ruh, geri döndüğünde, Nous'u ve Bir'i temaşa ediyor ve bu temaşanın doğurduğu aşkla kendinden taşıyorsa, bu taşma, olumsuz giden bir hareket olamaz. Evren, Bir'den taşıdığı, Bir'den sudûr ettiği andan itibaren, yine ona dönmek üzere başlayan, dairesel bir tekâmül hareketinin aşamalarından ibarettir.

«Asıl» da saklanmış, bu asıl'dan «ortaya çıkış» ve yine bu «asıl'a dönüş», bu âlemin tekâmülünün aşamalarını oluşturur. Böylece, diyebiliriz ki, Ruh, kendini açarken maddeye düşmüş gibi görünse de, bu, nihaî noktada, bir tekâmül hareketinin başlangıcıdır.

Kendi imajını (image) maddede ilk meydana getirişi sırasında Ruh, henüz kendi mekânını terk etmiş değildir.⁷ Ancak Ruh, kendisinin bu imajına ikinci kez bakar ve bu imaja hayran olarak, ontik ve etik anlamda kendisinden daha aşağıda olan bu imaja doğru atılır.⁸

² Plotinus, *The Six Enneads*, III. 5. 4.

³ Copleston, F., *A History of Philosophy*, Vol. I, s. 476

⁴ *The Six Enneads*, III. 8. 8

⁵ Copleston, F., a.g.e., Vol. I, s.125

⁶ *The Six Enneads*, III. 5. 1

⁷ *The Six Enneads*, II. 9. 2.

⁸ *The Six Enneads*, IV. 3. 12

Maddeye düşer. Ancak bu düşüş sırasında bile Ruh'un daha yüksek kısmı kavranılır alanda kalır. Ruh'un aşağı kısımları madde'ye iner. Yani kökenini temaşa ederek meydana getirdiği imajı temaşa ettiğinde, madde'ye iner. Bu iniş, ya da düşüş, ilk bakışta, hiç değilse Ruh için, kötü birşeymiş gibi görünse de, bütünü iyiliği için gerekli gibidir. Çünkü bu, Ruh'un kozmik düzende oynaması gereken rolün kaçınılmaz sonucudur. Ruh'un bu aşağı doğru düşüşünde, onu tekâmül hareketine dahil edebilecek olan tek durum, onun «insan»da, tekrar Nous'la birleşerek, Bir'e geri dönebilme şansını yakalamasıdır. Bu anlamda Plotinus, Bir'den taşan varlıkların, bu ana kaynağa geri dönüş noktasına «insan»ı koymuş oluyor. Yani insan, Bir'den taşan evren'in, kendisine tekrar geri döndüğü noktadadır. Evrenin bu hareketini, dairesel bir hareket olarak düşünürsek, insan aynı zamanda bu dairenin başlangıcını da kendisinde görebileceğimiz noktadadır. Yani insan, Bir'in kendisini temaşa edebildiği ve kendisinde Bir'i temaşa edebilecek olan bir varlıktır.⁹

Yeni-Platoncuların, ontolojik anlamda, Bir'in temaşa nesnesi olması bakımından, İnsan'ı, bizatihi kâmil olarak gördüklerini söylemek mümkündür. Ama fert olarak insanın, bu seviyeye ulaşabilmesi, tekâmül hareketine katılması ile mümkün olmaktadır ki bu da Yeni-Platoncuların insan'a yükledikleri etik görevdir.¹⁰ Bir'den zorunlu olarak sudûr etmiş olan bir varlığın iradî ve etik davranması ontolojik bir çelişki gibi görünmektedir. Söz konusu çelişkinin üzerinde durmak, ayrı bir çalışmanın konusudur ancak biz burada, insanın “aşk”a sahip olan bir varlık olarak iradî davranabildiğini, hiç değilse aşk için bir kapasite geliştirebildiğini söylemekle yetineceğiz.

İnsan, evreni; gerçekten var olanı anlamak için, önce kendisine dönmeli ve kendisini anlamalıdır. Kendi içindeki, Ruh'tan ve Nous'tan ve Bir'den gelen pay'ı görüp, ona aşk duymalı ve böylece, Ruh'a, Nous'a ve Bir'e yükselmelidir. Aşk, her zaman, eksik olanın, aşağıda olanın, tam olana, yukarıda olana duyduğu arzudur, eğilimdir.¹¹ Şu halde aşk, Bir'den çok'a doğru olan zorunlu hareketin, çok'tan Bir'e doğru olan dönüşünü başlatan iradî bir noktadadır ve insan, işte bu noktada bulunur.

Bu durumda, Ruh'un nihaî ilkesi, kaynağı olan Bir'e geri dönmesini mümkün kılacak metafizik koşullar, insanda mevcuttur. Çünkü; daha yukarıda olan, kendisinden sonra gelenin ilkesi, sebebi durumundadır ve sadır olanın kozmik düzendeki rolü, ilkesini temaşa etmektir. Zira evren, bir temaşanın sonucudur, kendi kendisinin temaşasından çıkmıştır¹² ve bu temaşadan çıkan şeyler bu harekete katılmalıdır. Bu durumda ilkesini temaşa eden, daha alt aşamadaki varlık, ondaki iyiliği ve mükemmelliği

⁹The Six Enneads, VI. 5. 7

¹⁰ Proclus' Commentary on Plato's Parmenides, Book I.

¹¹ A. g. e., s. 53

¹² The Six Enneads, III. 8. 3.

görünce, kendi eksikliğini hissederek, mükemmelleşmek isteyecektir.¹³ Temaşa esnasında, ilkesinin aşkıyla dolan varlık, bu aşkın ürünü olarak, kendisinden sonra geleni yaratır. Bir yandan da, aşkının nesnesine, yani ma'şukuna yönelir. İşte Yeni-Platoncular için, insanı gerçekten insan yapan, ve onu var kılacak olan, Bir'e doğru gerçekleştireceği, bu tarz bir yönelimdir.

Her insan, potansiyel olarak, Bir'e yönelme aşkı ve Bir'e ulaşma yetisiyle donatılmıştır. Fakat insanın bu aşkı yaşaması veya yaşamaması, kendi seçimine bağlıdır.¹⁴ Bu görüşe göre, her insan, varoluş skalasında, seçimine uygun düzeyde yaşar. O kadar ki, seçimleri ve aşkı insanı Bir'le birleşmeye dek götürebilir.¹⁵ Ya da, onu, madde seviyesine indirebilir.

Şu halde, kimdir gerçekten insan olabilen, ya da, gerçekten var olabilen? «Bir'de yok olabildir» diyor Yeni-Platoncular. Bu da, önce, Bir'deki mükemmelliği, uyumu, düzeni ve güzelliği yansıtan mükemmel bir imaj olmakla gerçekleşir. Çünkü bir varlık, forma ne kadar çok katılırsa, formsuz olan Bir'e o kadar çok benzer. Bir, kendimizi tamamıyla kendisine bağlayabileceğimiz asıl varlıktır. Ancak bağlanmanın olması için, *başkası'nın* olması gerekir. Şu halde, birleşme olması için, önce ayrılma olmalıdır. Yani Bir, kendimi kendisinde fark ettiğim, kendisini ben'de fark eden ama ben olmayandır.

Epistemolojik anlamda ben, Bir ile aynı seviyede bulunurum. Zira ben, onu fark edebilirim, ona yönelebirim. Üstelik insan, bunu zorunlu bir biçimde gerçekleştirmede için de, etik değeri olan tek varlıktır. İradî olarak Bir'e yönelebilen ve onu taklîd eden varlık, erdemli bir varlıktır. Erdem, ruhun yükselmesinin sonucudur. Erdem her şeyden önce, kalbimizi, isteklerimizi, bütün diğer duygularımızı, üzüntülerimizi ve tutkularımızı görmek ve ruhu maddeye bağlayan bu bağlardan arınarak, Ruh'un daha kâmil seviyesine yükselebilmektir.¹⁶ Düşünen ruh, bütün tutkularından, kendi başına arınabilir. Bu arınmada insanın amacı, ahlâkî anlamda yüksek bir seviye değildir. Burada amaç, Bir ile birleşmektir. Neredeyse Bir olmaktır.

İnsan iki parçadan oluşur: Bedenin varlığı ve onu insan yapan; Ruh'tan, Nous'tan ve Bir'den aldığı payla gelen tinsel varlığı. İnsanın bedensel varlığı, tinsel varlığından farklıdır. Bu farklı varlıkların erdemleri de birbirlerinden farklıdır. Yani, duyuşal dünyaya ait olan bedensel erdemler ve bu dünyayı aşan gerçek erdemler vardır. İnsan, gerçek anlamda erdemleri yaşarsa, bu noktada, neredeyse bir Tanrı olur. Bir'den sonra gelen Tanrılardan biri olur.¹⁷ Yeni-Platoncular, böyle bir seviyeye en yakın insanların bilgeler

¹³ Proclus' Commentary on Plato's Parmenides, s. 196

¹⁴ The Six Enneads, III.5.

¹⁵ The Six Enneads, V. 9. 2

¹⁶ The Six Enneads, I.2.4

¹⁷ The Six Enneads, I.2.1

olduğunu düşünürler. Çünkü bilgiler, insanların erdem adına verdiği yargılara göre hareket etmezler. Genelde, herkes tarafından konformistçe kabul görmüş ve iyi olduğu düşünülen hayatı yaşamazlar. Onlar, Tanrısal olan bir hayatı seçerler, çünkü Tanrı'ya benzemek isterler. Çünkü, iyi insanlara benzeme, bir imajın, aynı modelden doğan başka bir imaja benzemesidir, fakat Tanrı'ya benzeme, bizzat modelin kendisine benzemidir.¹⁸

Bir ile birleşmeye en yakın insanlar bilgilerdir, çünkü ruh'un Bir ile birleşmesi, bir hazırlanma gerektirir. Ruh'un bir içsel düzenlenmesinden sonra gerçekleşir. Bir başka şeye sahip olan ve onunla ilişki içinde olan hiç kimse, iyiyi göremez veya onunla birleşemez. Ruh'un iyi ya da kötü, ya da başka herhangi bir şeye sahip olmaması gerekir ki, yalnızca Bir'i alabilsin. Ruhun, Bir ile birleşme hazırlığı, kendisini mevcut bütün şeylerden ayırması demektir. Böylece Ruh ile Bir arasında başka hiç bir şey olmayınca, Ruh, Bir'i aniden, kendisinde görecektir. Bu nedenle insan, bütün formlardan ve mevcut şeylerden arınmış olan Tanrı'ya benzemeye çalışır.

Kısacası insan, Tanrı'ya benzeme çabasını göstererek erdemi yaşayacak ve son noktada, bizatihi erdem olan seviyeye ulaşacaktır. Yani Bir'e. Çünkü Bir için, etik anlamda erdemli olmak söz konusu değildir.¹⁹ Bir, ontolojik anlamda ortaya çıkan erdem in ta kendisidir. Bizatihî erdemdir. Bir'in erdemi etik erdemlilik değildir çünkü, Bir, meselâ cesur değildir, zira onun korkacağı bir şey yoktur. Bir hiçbir şey arzu etmez, hiçbir şeye ihtiyaç duymaz. Ama aynı zamanda Bir, kendisinin farkında da değildir. Onu fark edebilen bir başkası olmalıdır. İşte insan, Bir için, bu *başkası* konumundadır. Bir'in, bilinci durumundadır. Bir'in, kendisinde, kendine bakabildiği yerdedir. Başka bir deyişle insan, sudûr'un kendine geri döndüğü noktadır. Çünkü insan ruhu, Nous'u ve Bir'i temaşa edebilen Ruh'tan pay alan son varlıktır. Ve insan hepsini birden temaşa edebilen tek varlıktır. Neredeyse Bir'in kendisini yine kendisiyle birleştiren noktadadır.

Bu ontolojik anlam, yani Bir'in kendisini kendisinde temaşa edebildiği varlık olması insana, etik anlamda bir hedef belirlemektedir: İnsanın kendisini Bir'le birleşmeye hazır ve lâyık hâle getirmesi. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak; insan, gönül aynasının pasını temizlemelidir ki orada Tanrı yansiyabilsin.

Yeni-Platonculuk için insanın bu seviyede bir varlık olabilmesi de, Bir'den kendisine potansiyel olarak gelen aşkı yaşayabilmesine bağlıdır. Aşk, insanı kendi sınırlarının ötesine taşıyacaktır ve bu taşıma, insanın, duyuşal olandan kavranılır olana yükselmesi biçiminde olacak, Bir'de yok olmakta son bulacaktır.

¹⁸The Six Enneads ,I.2.7

¹⁹The Six Enneads, I.2.2

İnsan'ın, Bir'de yok olmakta bulacağı gerçek varoluşa yönelmesi hareketi, Bir'in kendisinden taşması gibi zorunlu olarak gerçekleşmez. Yukarı çıkış, geri dönüş, taşmanın tam tersine, bilinçli olarak gerçekleştirilen bir harekettir. İnsan, bu hareketi gerçekleştirerek asıl varoluşu yaşamakta veya, yalnız bedeniyle yaşayarak madde âleminde kalmakta serbesttir.²⁰ Seçimi kendisi yapacak, ve seçimine göre, ya ruhu Bir'e yükselerek gerçekten var olacak, ya da bedeniyle birlikte tekrar devre düşecektir.

İşte, kendisinde Bir'i görebilme ve ona yönelebilme ayrıcalığı bulunan bu insan, Bir'den, Nous'tan ve Ruh'tan aldığı pay nisbetinde onlara yönelecek,²¹ onları kendinde bulacak ve kendisini onlarda yok edecek olabilen ayrıcalıklı bir varlıktır. Hem ontolojik, hem epistemolojik ve hem de etik anlamda önemli bir statü verdiği «insan»ı tanımlarken Plotinus diyor ki: "Ben, hayatın bütün biçimlerinin üstünde, mükemmel olarak meydana geldim, kendi kendime yeterliyim ve hiçbir şeyden yoksun değilim: çünkü her şey bendedir."²²

KAYNAKLAR

- Plotinus, *The Six Enneads*, Trans. Stephen MacKenna and B. S. Page, published by William Benton, U.S.A., 1952
- Proclus' Commentary on Plato's Parmenides*, Trans. Glenn R. Morrow and John M. Dillon, Princeton Un. Pres, 1987
- Copleston, F. S. J., *A History of Philosophy*, Vol. 1, Search Pres, London 1946

Abstract: Man in Neo-Platonism

Behind the efforts of interpreting the being of man lies the idea that man is not only a physical being but also a metaphysical being. Regarding the man from the point of such a perspective places him at a privileged point in the universe. Among the thinkers who interpret man this way and determine him as the basis and goal of the universe are the Neo-Platonists. In this study, man will be analysed according to the philosophies of Plotinus who is known to be the first founder of Neo-Platonism as a system and Proclus who is said to have perfected the system. According to the aforementioned philosophers, the universe consists of the stages of a circular evolution that has started

²⁰ The Six Enneads, IV.6.3

²¹ Proclus' Commentary on Plato's Parmenides, s. 214

²² The Six Enneads, III. 2. 3

finally to return to the “One Being” from which it has originally been emanated. Man is, in this respect, at the point of returning to that “One Being”.He is at a point where the universe emanating from the “One Being” has returned to it. Since it is a circular movement ,he is at the point where one can also witness the initiation of the movement. That is, man is a being that the “One Being” can contemplate itself in him and that he can contemplate it in himself. Man who is the subject matter of contemplation of the “One Being” ontologically is perfect in himself for the Neo-Platonists.However, the reaching of man at this level individually is possible by participating the movement of perfection, which is the ethical mission imposed on man by the Neo-Platonists.

Key Words: Plotinus, Proclus, Neo-Platonism, emanation, contemplation, man, One Being.